

Отже, за межами України українська мова покликана зберегти український етнос від асиміляції. Вивчення української мови в освітніх закладах зарубіжжя на лінгвоукраїнознавчій основі є вирішальним чинником збереження етнологічної ідентичності підрастаючого покоління. Методика викладання рідної мови для діаспорних українців потребує нових підходів. Тому серед пріоритетних завдань державної політики є більш активний вплив на забезпечення мовно-культурних прав зарубіжних українців, що передбачає належне фінансування освітніх закладів діаспори, формування повноцінного резервного фонду навчальної літератури, розроблення і випуск спеціальних навчальних посібників з української мови та інших українознавчих предметів (які б задовольняли потреби недільних та суботніх шкіл), надання матеріально-технічної підтримки відкриттю та функціонуванню українських шкіл і класів за кордоном, облаштування навчальних кабінетів, шкільних бібліотек тощо. Сприяння розвитку освітніх закладів зарубіжжя, вивчення в них української мови є запорукою духовного єднання українського етносу у світовому часопросторі, а також формування позитивного іміджу української держави в міжнародній спільноті.

1. Ажнюк Б. М. Еволюція української мови в діаспорі (етно- і соціолінгвістичні аспекти): Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01; 10.02.15 / НАН України / Богдан Миколайович Ажнюк. – К., 1999. – 38 с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=79218&pg=27>. 2. Божук Л. Перспективи розвитку освіти в укра-

їнському зарубіжжі: державна політика та громадська ініціатива / Людмила Божук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Українознавство. Випуск 11. – К., 2007. – С. 43–48. 3. Божук Л. Перспективи розвитку освіти в українському зарубіжжі / Людмила Божук // Україна в нас єдина: матеріали засідань наукових секцій IV Всесвітнього форуму українців 18–20 серпня 2006 р., м. Київ / Уклад. Д. В. Павличко, В. М. Зуєв, Л. М. Кононко. – К.: Екопаксервіс, 2006. – С. 186–188. 4. Державна програма співпраці із закордонними українцями на період до 2010 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/6511.htm>. 5. Карпенко С. Проблеми та перспективи українського шкільництва за кордоном / С. Карпенко // Українознавство. – 2007. – № 2. – С. 329–332. 6. Кононенко П. Освітнє середовище закордонних українських навчальних закладів // Українознавство. – 2010. – № 3. – С. 8–10. 7. Кононенко Т. Концепція науково-педагогічного проекту «Освітнє середовище закордонних українських навчальних закладів» / Т. Кононенко, А. Пономаренко // Українознавство. – 2010. – № 3. – С. 10–15. 8. Концепція державної мовної політики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=161%2F2010161>. 9. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Феміна, 1996. – 64 с. 10. Кравченко О. Стан українського шкільництва за кордоном у контексті етнологічної ідентичності / О. Кравченко // Українознавство. – 2011. – № 1. – С. 220–224. 11. Лазебник С. Роздуми на мосту з двобічним рухом / С. Лазебник, О. Гавура. – К.: Етнос, 2004. – 271 с. 12. Програма Школи українознавства США / Навчально-виховні програми з українознавства. – К.: Знання України, 2001. – С. 138–182. 13. Радевич-Винницький Я. Українознавчий аспект вивчення української мови у навчальних закладах з неукраїнською мовою навчання / Я. Радевич-Винницький // Українознавство. – 2006. – № 4. – С. 235–239. 14. Сучасний стан забезпечення мовно-культурних потреб діаспори. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/548>. 15. Теркулов В. Про нагальні проблеми діаспори / В. Теркулов // «Дзеркало тижня». – 2010. – № 6. 16. Федоренко Є. Шкільна Рада в Америці / Є. Федоренко // Українознавство. – 2002. – № 1–2. – С. 254–256.

Богдан Гальчак

Лемківській баланс ХХ століття

Підсумки ХХ ст. щодо історичного буття лемків у світі дуже невтішні. На землі своїх предків – Лемківщині – вони стали незначною меншістю. Разом з тим далі прогресують асиміляційні процеси лемківського населення в чужорідному оточенні. Існує серйозна загроза тотального зникнення лемків як носіїв унікальної в своєму роді культури.

The consequences of the 20th Century are very unfavorable for Lemkos historical being. In Lemkivshchina, the Land of their forefathers, they became an insignificant minority. At the same time the process of assimilation of Lemko population in alien environment is still progressing. There is a serious threat of total disappearance of Lemkos as bearers of in there way unique culture.

Двадцять століття було одним з найважчих століть в історії світу. Найбільш трагічний слід залишило воно в Центральній та Східній Європі. Найбільш важкий досвід, у ХХ ст. на цій частині континенту, безсумнівно, отримали лемки. Під цією назвою ми розуміємо українське населення Лемківщини, історичний регіон, розташований в Карпатах, на польсько-словацькому кордоні. У Словаччині лемки (русини) проживають в регіоні, відомому під назвою Шаріш, та на малих клаптиках Спішу і Земпліни. На території Польщі до 1947 р. лемки заселяли південну частину новосондецького, горлицького, ясельського, кросненського, саноцького районів, південно-західну частину леського і кілька сіл новотарського району [7, с. 74].

Проблеми, які відчули лемки в ХХ ст., почалися ще в ХІХ ст. Вже в сімдесяті роки цього століття в Карпатському регіоні розпочалася масова еміграція до Америки. Була вона обумовлена демографічними й економічними факторами. За деякими оцінками, за океан відправилася більша половина населення Карпат [2, с. 29]. Це стосувалось і лемків. Високий приріст населення дозволив швидко відновити втрати жителів карпатських сіл. Однак, емігрувало найбільш динамічне та підприємницьке населення. Це була значна втрата для Лемківщини, хоча мігранти, як правило підтримувати тісні зв'язки зі своєю Батьківщиною.

Після Першої світової війни змінилася тодішня система державних кордонів у Центральній та Східній Європі. Лемківщину поділив польсько-чехословацький кордон, хоча лінія кордону проходила хребтами Карпат ще з середніх віків. Спочатку це був польсько-угорський кордон, а потім – галицько-угорський, але цей факт значною мірою не заважав контактам між населенням. Кордон між Польщею та Чехословаччиною мав інший характер. Він був чітко визначений і ретельно охоронявся. Контакти між населенням були обмежені.

Обидві республіки були багатонаціональні. Тим не менш, у Польщі переважали поляки, а в Чехословаччині – чехи. Політика обох країн була направлена на захист інтересів панівних націй. У 1919–1939 рр., по обидва боки кордону відбувалися спроби асиміляції лемківського населення, які, однак, значних результатів не дали.

Лемківщина сильно постраждала у ході Другої світової війни. Але найважчий час для лемків настав після офіційного закінчення військових дій. З 9 вересня 1944 р. комуністична влада Польщі уклала з урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) договір про обмін населенням, це стосувалося поляків, які оселилися на території України, і українців, які мешкали на території Польщі. Аналогічні угоди були укладені між польською владою і радянськими урядами Білорусії та Литви. Обмін населенням був добровільний,

але насправді прийняв форму примусового виселення [3, с. 102–111]. Стосувалося це й лемків. У Радянську Україну було депортовано близько 95 тис. лемків, майже дві третини того населення, яке проживало в Польщі. Після завершення обміну населенням, в Польщі залишилося близько 30–35 тис. лемків [9, с. 24]. У 1947 р. вони були, разом з іншою частиною українського населення, депортовані в рамках акції «Вісла» у західні й північні області.

10 липня 1946 р. між владою Чехословаччини і УРСР була підписана угода про обмін населенням. До радянської України емігрувало понад 12 тис. громадян Чехословаччини [10, с. 135], в основному, це були лемки. Уряд Чехословаччини не чинив прямого тиску на українське населення з метою його виїзду з країни. Чехословацька влада дозволила на своїй території радянським агітаторам провести акцію на підтримку виїзду до УРСР, не беручи безпосередньої участі в ній. Важко, однак, оцінювати виїзд лемків з Чехословаччини як повністю добровільне. Радянські агітатори дуже цинічно обманювали довірливих людей, обіцяючи їм життя в достатку в Радянській Україні. Реальність, в якій опинилися переселенці в розореній війною країні, виявилася абсолютно іншою.

У Словаччині лемкам вдалося уникнути акції «Вісла». Але події в Польщі негативно вплинули на лемків по словацькій стороні кордону. Вони відчували небезпеку, яка не була необґрунтованою. В Чехії (як і в Словаччині) виникали думки про необхідність ліквідації «русинського питання», шляхом депортації населення до УРСР. В лемківській спільноті в Словаччині царював смуток і апатія [10, с. 67]. Русинське походження стало важким тягарем і могло призвести до насильницької депортації з Чехословаччини, яка в сорокових роках (у порівнянні з іншими країнами Центральної та Східної Європи) виявилася майже оазисом стабільності й процвітання.

У другій половині 1950-х років комуністична влада Чехословаччини офіційно визнала русинське населення українською меншиною. У 1952 р. до навчальних програм шкіл у південно-східній Словаччині, в яких раніше вивчали місцевий діалект, була запроваджена українська мова [6, с. 102]. Це викликало опір з боку населення, міцно прив'язаного до регіональних традицій. Крім того, українська культура була представлена молодим лемкам зі Словаччини, як «радянська», міцно русифікована і насичена духом комуністичного виховання. Така «українізація» словацьких лемків була проведена бюрократичними методами без урахування настроїв населення. Вона супроводжувалася агресивною пропагандистською кампанією, спрямованою проти «українського буржуазного націоналізму». По суті, вона мала антиукраїнський характер. З сучасної точки зору видається, що метою чехословацької комуністичної влади, була не на стільки «українізація» лемківського населення, як словакізація. Русинів було поставлено перед дилемою: словацькість чи українськість, одночасно спотворюючи український народ. Крім того, вибір української ідентичності в ситуації, коли загроза насильницької депортації до Радянської України не зникла повністю, межував з героїзмом.

Після Другої світової війни списки переписів показали явище скорочення чисельності населення, яке ототожнювало себе з українцями чи русинами у Словаччині. У двадцятих роках ХХ ст. русинського населення у Словаччині нараховувалося 155 тис. [11, с. 121]. Під час перепису населення в Чехословаччині у 1930 р., до русинської (чи української) національності призналося більше, ніж 95 тис. респондентів

[6, с. 102]. Під час перепису населення в 1950 р., русинську або українську національність зазначили 48 тис. 231 осіб. Кількість населення в північно-східній Словаччині скоротилася більш ніж на 45 %. У той же час, кількість респондентів, які оголосили свою приналежність до словацької національності, збільшилася в тому регіоні на 65 %. У 2001 р., під час перепису населення в Словаччині, свою приналежність до української національності оголосило 10 тис. 814 респондентів, а до русинської – 24 тис. 201 респондент. Загалом, дві національності представляло 35 тис. 15 осіб [6, с. 104].

Оцінюючи результати перепису, варто бути обережними. Оскільки вони показують суб'єктивне (добровільне) відчуття національної приналежності. Між тим, в Центральній Європі переважає, «культурна» концепція народу, згідно з якою приналежність до певної нації визначається не суб'єктивним відчуттям людини, а культурними особливостями. До того ж, в ході перепису населення у Словаччині, в 2001 р., 62 тис. 786 респондентів вказали в якості рідної мови русинську або українську (русинську – 54 тис. 907 осіб, а українську – 7 тис. 879 осіб) [8, с. 304].

Однак, ніхто не заперечує, що відбулось різке зменшення кількості лемків у північно-східній Словаччині. На думку видатного експерта з цього питання, професора М. Мушінки з близько 90 тис. мешканців історичної Лемківщини (по словацькій стороні) русини становлять зараз менше, ніж четверту частину, хоча більшість жителів цього регіону мають русинське походження [8, с. 304].

Ще гірше, з точки зору лемків, виглядає ця ситуація на Лемківщині, з польської сторони кордону. Під час перепису населення, проведеного в Польщі у 2002 р., на території Лемківщини, приналежність до лемківської національності оголосило 1 тис. 642 особи, а до української – 789 осіб [1, с. 24]. Це дає загалом 2 тис. 431 особу, що становить лише близько 4 % жителів сьогоденної Лемківщини по польській стороні. На всій території Польщі під час згаданої інвентаризації в 2002 р., про свою приналежність до української національності оголосило 27 тис. 172 особи, а до лемків – 5 тис. 850 осіб. Більша частина, що зазначила свою українську національність, походить корінням Лемківщини. Загалом, приналежності до двох національностей оголосило 33 тис. 22 респонденти.

У ході операції «Вісла» було депортовано близько 150 тис. чоловік. Той факт, що в 2002 р. приналежність до українців чи лемків у Польщі оголосило трохи більше 33 тис. респондентів, можна інтерпретувати, як результат високої ефективності депортації. Однак робити такі порівняння ми не маємо право. Про «кваліфікацію» відносно участі в операції «Вісла» вирішував Департамент безпеки й командири військових частин, які проводили депортацію, а не самі зацікавлені. Діяли на свій розсуд. Не брали до уваги ні національну свідомість депортованих, ні їхні політичні погляди. Однак, в ході перепису, респонденти подали свої декларації.

Тим не менше, процес поступової колонізації в рамках операції «Вісла» – це об'єктивне явище, яке не може залишати нас байдужими. Більш вагомий результат від загальнонаціонального перепису 2002 р. надали дані місцевого значення. У 1947 р. до Воловського району, що в Дольному Шльонску, було переселено 2 тис. 881 особу з Лемківщини (626 сімей) [4, с. 24]. Під час перепису населення в 2002 р. у районі, свою приналежність до лемків оголосило 55 осіб, до української – 32 особи. Як показали дослідження, проведені Малгожатою Франчак, на території районів, як і раніше,

проживає велика кількість людей, які мають лемківське коріння [4, с. 24]. Тим не менш, вони займають переважно пасивну позицію. Не беруть жодної активної участі в будь-якій діяльності, з метою підтримання власної ідентичності.

Дослідження Олександри Яворницької-Новосад, проведене в Любуському воєводстві серед депортованих осіб в ході операції «Вісла», а також членів їх родин, свідчать про тенденцію зниження серед молодого покоління рівня володіння як українською мовою, так і лемківським діалектом [5, с. 75–91]. Це підтверджує прогресивний процес асиміляції в польському середовищі.

Помітне уповільнення активності можна спостерігати й за кордоном. На початку ХХ ст. в США і Канаді було сформоване міцне лемківське середовище, яке складалося з іммігрантів. Воно було різноманітне у своїх політичних поглядах. Панувала як проросійська, так і проукраїнська орієнтація. Провідною проросійською організацією, безсумнівно, була «Лемко-Союз». Організація була заснована в 1929 р. і швидко розвивалася [2, с. 30–31]. На піку її розвитку в США та Канаді до організації належало близько 5 тис. членів. Штаб-квартира була розташована в Йонкерсі, що належить до метрополії Нью-Йорка. У 1930-х роках був зведений «Будинок лемків» (Lemko Hall of the Carpatha – Russian American Center) – велика, триповерхова будівля. У всіх великих скупченнях лемківських емігрантів працювали відділення «лемківських будинків». «Лемко-Союз» володів також курортом у місті Монро, штат Нью-Йорк. Однак у кінці ХХ ст. відбувся різкий занепад організації. На даний час працює вона в частковій формі. Більшість «лемківських будинків» була продана.

Автор даної статті не в захваті від ідеології, яка поширювалась «Лемко-Союзом». Вона була проросійською, і навіть (до 1989 р.) прокомуністичною. Проте, занепад «Лемко-Союзу» був поразкою для усієї лемківської спільноти, незалежно від ідеологічних переконань. Це ще більш шокує, оскільки українські організації в США та Канаді, як правило, працювали досить добре. До цих організацій належало також багато лемків.

Баланс ХХ ст. був для лемків досить драстичним. В країні своїх предків, на Лемківщині, вони перетворилися на невелику меншину. У той же час спостерігався процес асиміляції лемків в чужорідному середовищі (польському, словацькому або американському). Також і в Україні, часто безповоротно, лемки втрачали свої регіональні особливості. Існує значна небезпека повного зникнення лемків, як окремої етнокультурної групи.

Аналізуючи причину скрутного становища лемків, не можна уникнути рефлексії на тему: «Сила лукавого». Ця група стала жертвою процесу формування «національних держав» у Центральній Європі в ХХ ст. Вона найчастіше була жертвою насильства, жодним чином не була в змозі чинити опір (наприклад, в межах операції «Вісла»). Чи всі страждання лемків можна пояснити іноземним насильством? Занепад «Лемко-Союзу» в Америці, звичайно, не був результатом іноземного насильства. Можна також поставити під сумнів, чи всі можливості були використані для того, щоб захистити самовираження лемків у Словаччині. Крім того, спостереження в Польщі за соціальною активністю населення в середовищі депортованих у рамках операції «Вісла» не вселяє оптимізму.

Населення, депортоване з хелмських (люблінських) земель та Надсяння (передгір'я), відзначається значно більшою активністю у порівнянні з населенням, депортова-

ним з Лемківщини та їхніх нащадків. На Вармії та Мазурах українське населення зайняло досить міцні позиції в місцевих органах влади. Крім того, на Приморських територіях, місцеві політики часто шукають підтримки в українському середовищі. У багатьох випадках це вирішує те, хто буде правити в селі або районі. Це дозволяє підвищити ефективність отримання фінансування для українських культурних ініціатив. У Дольному Шльонску та на землях Любуських, куди була депортована значна кількість населення з Лемківщини, місцеві політики часто навіть не знають про їхнє існування в регіоні. Дуже рідко звертаються до цієї групи населення з метою залучення й підтримки під час виборів. Дуже важко також отримати фінансування для культурних ініціатив.

Лемківське середовище у західній Польщі часто характеризується пасивністю. Це стосується як тих лемків, які ототожнюють себе з українською національністю, так і тих, хто ідентифікує себе як «автономістів» або як «русинів». Звичайно, серед «моря бездіяльності» існують унікальні «острови» високої активності. Найчастіше пов'язані вони з образом жертвних активістів, які виступають у ролі місцевих лемківських «лідерів». Однак, ці місцеві «герої» колись припиняють свою діяльність, а більшість з них не мають послідовників.

Аналізуючи лемківський баланс ХХ ст., не можливо чинити опір думці, що це люди, які втратили практично все, що могли втратити. Чи подальше існування цієї групи має сенс? Якби я був націоналістом, відповів би, що це не має сенсу. В основі ідеології націоналізму прихований соціальний дарвінізм, який припускає, що право на існування мають тільки сильні нації, а слабкіші, повинні підпорядкуватися сильнішим, або загинути. Однак націоналістичний світогляд мені чужий. Я не думаю, що слабкість є рівносильною відсутності права на існування.

Перебуваючи на острові Мальта (на Середземному морі) звернув увагу, що місцеве населення говорило на своїй рідній мові, котра відрізнялася від інших європейських мов, хоча всі дуже добре знають англійську мову. Це колишня британська колонія. Коли я запитав, консьєржа в готелі, чому його співвітчизники майже одержимо охороняють свою мову, котрою спілкується невелика популяція, він відповів: «Весь світ говорить англійською, а мальтійською тільки ми». Якби мальтійці відмовилися від рідної мови, вони неймовірно сильно збідніли б духовно. Крім того, світ був би біднішим.

1. Barwiński M. Rozmieszczenie liczebności Łemków w Polsce na podstawie wyników spisu powszechnego z 2002 roku – uwarunkowania i kontrowersje / M. Barwiński // *Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa.* – Tom II. [Ed.] S. Dudra, B. Halczak, I. Betko, M. Śmigiel'. – Zielona Góra – Stupsk, 2009. 2. *Best P. Łemko-Sojuz USA i Kanady. Krótki przegląd dziejów / P. Best // Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa.* – Tom II. [Ed.] S. Dudra, B. Halczak, I. Betko, M. Śmigiel'. – Zielona Góra – Stupsk, 2009. 3. *Drozd R., Halczak B. Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989 / R. Drozd, B. Halczak.* – Warszawa, 2010. 4. *Franczak M. Łemkowie w powiecie wołowskim – społeczno-kulturowe i polityczne uwarunkowania procesów identyfikacji etnicznej / M. Franczak // Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa.* – T. III. [Ed.] S. Dudra, B. Halczak, R. Drozd, I. Betko, M. Śmigiel'. – Głogów, 2010. 5. *Jawornicka-Nowosad A. Kryteria i wskaźniki tożsamości narodowej osób wysiedlonych w ramach akcji «Wisła» oraz ich rodzin / A. Jawornicka-Nowosad // Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa.* – Tom III. [Ed.] S. Dudra, B. Halczak, R. Drozd, I. Betko, M. Śmigiel'. – Głogów, 2010. 6. *Konečný S. Postavenie Rusinův a Ukrajincův na Slovensku v dvadsiatom storočí a jeho determinanty / S. Konečný // Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa.* – T. III. [Ed.] S. Dudra, B. Halczak, R. Drozd, I. Betko, M. Śmigiel'. – Głogów, 2010. 7. *Makar J. Kwestia Bojków, Huculów, Łemków, Rusinów wobec problemu jedności narodu ukraińskiego / J. Makar // Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa.* [Ed.] S. Dudra, B. Halczak,

A. Ksenicz, J. Starzyński. – Legnica-Zielona Góra, 2007. 8. *Mušinka M.* Rusini-Ukrajinci na Slovensku po pade komunistického režimu v roku 1989 / M. Mušinka // Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu. [Ed.] B. Halczak. – Zielona Góra, 2006. 9. *Pudło K.* Łemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947–1985 / K. Pudło. – Wrocław, 1987. 10. *Šmigel' M., Kruško S.* Opція. Proces opcie a presídlenia občanov Československa do ZSRR

na zaklade československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946 / M. Šmigel', S. Kruško. – Prešov, 2005. 11. *Švorc P.* Rusini alebo Slováci? Suvislosti, priebeh a výsledky etnografického výskumu mporavského etnografa Jana Huseka v prvej polovici 20. rokov 20. Storočia / P. Švorc // Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. – T. II. [Ed.] S. Dudra, B. Halczak, I. Betko, M. Šmigel'. – Zielona Góra-Słupsk, 2009.

Оксана Годованська

Мовна складова національної ідентичності українських трудових мігрантів

У групі культурних компонентів мова є однією з найважливіших ознак національної ідентичності. У зовнішніх трудових міграціях переважають мешканці західної України, саме мовна складова та релігійна належність посідають перші місця серед інших елементів/маркерів їхньої національної ідентичності. Будні та побут, свята та урочисті заходи трудових мігрантів відбуваються на основі почуття групової солідарності «зцементованих» мовною єдністю.

In the group of cultural components language is one of the most important features of national identity. The inhabitants of western Ukraine prevail in external labour migrations, so that their language and religious belonging occupy the first place among other components of national identity. Week-days and holidays as well as solemn measures of migrant workers are based on the principles of social group solidarity «cemented» by linguistic unity.

«Що таке нація?», «коли з'явилися нації?», «чи має нація характер?» і «що таке чуття національної ідентичності?» – дискусійні питання, які були актуальні для академічної спільноти світу впродовж усього ХХ ст., а в ХХІ ст. набувають нового звучання і відповідають на чергові виклики. Для України національне питання «завжди» було і на далі є не тільки «пекучим» для наукової громади, а й «перевірено» засобом різного роду маніпуляцій.

Особливо актуальності для України набувають дослідження національного питання у сфері міжнародних міграційних процесів. Звичайно, радянська Україна в статусі республіки СРСР була залучена до міжреспубліканського переміщення населення. Як міграційне поле радянський простір був відрізаний від зовнішнього світу, однак залишався доволі динамічним. Незважаючи на обмеження свободи пересування (особливо внаслідок прописки), кілька мільйонів радянських громадян щорічно переїжджали і оселялися в іншому регіоні або в іншій республіці, інколи приваблювані великими зарплатами, інколи внаслідок особистих мотивів (навчання або служба в армії). Міграційний обмін в межах СРСР розглядався як внутрішньодержавний і не становив проблеми для міжреспубліканських стосунків та був зумовлений внутрішніми чинниками розвитку СРСР.

Перелом в цій ситуації відбувся наприкінці 1980-х рр. В цей час відбулося три головні події, які піддали радянську спільноту цілому ряду випробувань: падіння залізної завіси, вирішального удару по якій було завдано 9 листопада 1989 р. зруйнуванням Берлінської стіни, розпад СРСР і кінець радянської системи. Ці події призвели до значних людських переміщень. За дуже короткий час пострадянське міграційне поле зазнало глибоких змін [2, с. 323–324]. За доволі короткий час Україна посіла четверте місце за кількістю мігрантів після США, Російської Федерації та Німеччини. Наша держава виступає як донором трудових мігрантів, так і транзитним простором переміщення.

Суттєвою перешкодою на шляху розуміння масштабів трудової міграції є визначення її чисельності. Сьогодні за різними оцінками фахівців кількість мігрантів коливається від 2 до 7 мільйонів осіб. За даними Міністерства соціальної політики України, станом на 2008 р., за кордоном працювали до 3 мільйонів наших співвітчизників [5]. За результатами аналітичних матеріалів комплексного дослідження процесів української трудової міграції, що було проведене Міжнародним Благодійним Фондом «Карітас України»

у співпраці з сектором етносоціальних досліджень Інституту народознавства НАН України, загальна кількість українців, які виїхали на працю до інших країн, на сьогодні становить близько 4,5 млн. осіб [4, с. 59]. Приблизна та спотворена інформація щодо чисельності українців за кордоном свідчить як про відсутність систематичного первинного статистичного збору інформації, так і про можливість різного роду маніпуляцій і в Україні, і за її межами.

Найактивнішу участь у трудових міграційних процесах беруть мешканці західних областей України. Близькість до державних кордонів, межування з багатьма європейськими країнами, загальний рівень розвитку регіону, особливості настанов та орієнтацій населення визначають інтенсивність зовнішніх трудових міграцій у регіоні. Потік трудової міграції із заходу нашої держави має доволі чітку географічну спрямованість – це країни-сусіди (Польща, Угорщина, Чехія) або більш віддалені країни ЄС (Італія, Іспанія, Португалія, Греція та ін.) з привабливішими умовами оплати праці. Тривалість трудової міграції за кордоном визначальною мірою залежить від близькості країни перебування, оскільки це пов'язано з витратами на дорогу та психофізіологічним навантаженням. На роботу до сусідніх з Україною держав трудові мігранти виїжджають на відносно короткий термін, і такі поїздки можуть носити сезонний характер. Водночас міграції до Італії, Іспанії, Португалії та інших віддалених країн є більш тривалими (рік і більше) і мають циклічний характер.

Сучасна зовнішня трудова міграція уже триває більше десяти років, тому окрім її масштабів, географічної спрямованості, соціально-демографічних характеристик, можна спостерігати й процес формування українських громад, організованих з трудових мігрантів у окремих країнах. Тривале перебування українських робітників поза межами батьківщини та й саме суспільство-реципієнт є тими передумовами, що «запускають» процес об'єднання їх у громади, товариства, спілки, асоціації, що згодом стають підмурівками нової української діаспори. Мова йде насамперед про такі країни ЄС, як Італія, Іспанія, Португалія, Греція, де відсутня українська діаспора, що сформувалася на основі попередніх еміграційних хвиль або вона не дуже чисельна.

Однак, спочатку мігрант, потрапивши в іноетнічне середовище, переживає психологічне потрясіння, що має назву «культурний шок». Цей феномен включає в себе: напруження (психологічні умови, пов'язані з процесом адаптації до нових умов); почуття «загубленості» чи втрати; почуття